

**РОДИННІ ВЗАЄМИНИ ПОДРУЖЖЯ ГРІНЧЕНКІВ
(на основі їхнього епістолярію з Василем Доманицьким
в 1909–1910 рр.)**

Епістолярій Василя Доманицького містить значний масив інформації не лише про нього, а й про його друзів, колег, соратників. Надзвичайно цікаві та цінні відомості подає його листування з Борисом Грінченком. Тут представлені такі моменти, як творчість, важливі біографічні дані про себе та про інших особистостей, спільною в листуванні була тема прохання надання допомоги, підтримка їх іншими особами. Дуже цінні відомості їхнє листування подає про завершальний етап життя Б. Грінченка, де естафету “головного” в родині взяла на себе його дружина Марія Грінченко. Ця інформація є надзвичайно цінною не лише для реконструкції життя цього без сумніву геніального вченого, а й для гендерних студій загалом. Тут М. Грінченко постає не лише в ролі супутниці Б. Грінченка, жінки-вченої, а й як людина з твердою і незламною волею, жагою до життя, чого наприкінці першої декади ХХ ст. так не вистачало її чоловіку.

Василь Доманицький (1877–1910) – український літературознавець, історик, фольклорист, публіцист, громадсько-політичний діяч, кооператор. Постійний співробітник видань “Киевская старина”, “Літературно-науковий вістник”, “Нова громада”, “Записки НТШ”, “Громадська думка”, “Рада”, фактичний редактор органу Української парламентської фракції у Другій Державній Думі “Рідна справа – Думські вісті”. Співзасновник видавництва “Вік”, учень В. Антоновича. Редактор першого повного “Кобзаря” Т. Шевченка (1907, 2-ге вид. – 1908, 3-ге – 1910), автор багатьох праць з історії України, редактор “Історії України-Руси” Миколи Аркаса. Організатор кооперації на Київщині та автор низки брошур з питань кооперації.

Борис Грінченко (1863–1910) – письменник, педагог, редактор-видавець, публіцист, біограф, етнограф, лінгвіст, громадсько-політичний діяч. З кінця ХІХ ст. друкувався у галицьких часописах, східноукраїнських альманахах “Рада” та “Нива”, у 1880–90 рр. з’явилися його перші поетичні збірки та прозові твори. У 1894 р. родина Б. Грінченка переїхала до Чернігова, де він працював на різних посадах, спочатку

Л. Кузьменко, *Родинні взаємини подружжя Грінченків...*

діловодом оціночної комісії, потім секретарем губернської земської управи. Разом з дружиною, М. Загірньою, організували в Чернігові українське народне видавництво, яке видало 45 книжок популярно-освітнього змісту. 1903 р. оселився в Києві, за дорученням київської Громади редагував “Словар української мови”, брав активну участь у підготовці видання щоденних газет “Громадська думка”, був редактором “Ради” (№ 1–5, 1906), редагував місячник “Нова громада” (1906). Голова й засновник товариства “Просвіта” в Києві, очолював там Всеукраїнську учительську спілку.

Марія Грінченко (1863–1928) – письменниця, перекладач, педагог, громадська діячка. Працювала вчителькою в народній школі на Луганщині. Авторка популярних брошур та книг, перекладала українською мовою твори Г. Ібсена, М. Твена, Г. Х. Андерсена та ін. Друкувалася в українських періодичних виданнях, тісно співпрацювала з редакціями “Громадської думки” та “Ради”, вела в них відділ “по Україні”, виконувала обов’язки секретаря редакції “Нової громади”. У 1910–1918 рр. керувала видавництвом ім. Б. Грінченка. З 1919 р. – член комісії ВУАН для складання словника сучасної української мови.

Незважаючи на те, що з 51 листа, який представляє увесь епістолярний доробок В. Доманицького та Б. Грінченка, листування між дружиною останнього та В. Доманицьким нараховує лише 9 листів (3 листи В. Доманицького до М. Грінченко, 4 листи М. Грінченко та 2 спільні листи разом з чоловіком до В. Доманицького), воно є доволі інформативне і дозволяє в достатній мірі реконструювати особливості перебування родини Грінченків за кордоном у 1909–1910 рр. та їхні взаємини.

Історіографічна традиція висвітлення цього питання в українській історичній науці не знайшла широкого відображення. Дослідники побіжно характеризують важливість листування лише в стосунках В. Доманицького та Б. Грінченка¹, відмічали схожість їхніх творчих натур, що знайшло прояв не лише в спільному світогляді, а й в однакових хворобах та роках смерті². Лише І. Старовойтенко³ та І. Гирич⁴

¹ А. Балабольшенко, *Побратими: Сергій Єфремов, Василь Доманицький. Нариси життя та творчості*, К. (Щек і Хорив), 2003, с. 103.

² В. Поліщук, *Як зоря невідкрита*, Літературна Україна, (15 листопада 2007) 3.

³ І. Старовойтенко, *Василь Доманицький та Микола Аркас у творчій співпраці*, “Історія України-Русі” у листуванні Миколи Аркаса з Василем Доманицьким 1906–1909., К. (Темпора), 2009, с. 16, 17.

відмітили великий пласт епістолярію між ними. Натомість постать дружини М. Грінченка в історичних студіях була представлена свого часу нами в узагальнювальній публікації про її епістолярій як історичне джерело⁵.

Завершення першого десятиліття ХХ ст. принесло чимало горя родині Грінченків. Хвороба і смерть доньки Насті, а потім і її сина та матері Б. Грінченка, лягло важким тягарем на сім'ю. І коли дружина Марія ще знайшла в собі сили отямитися, то психологічний, а головне фізичний стан чоловіка значно погіршився. Саме хвороба стала тією причиною, через яку Б. Грінченко був змушений залишити товариство “Просвіта”. Про це він повідомляв В. Доманицькому листом від 15 березня 1909 р., зазначаючи про свій від'їзд з дружиною з Києва на лікування⁶. Тому не дивно, що починаючи з цього часу, в епістолярії В. Доманицького та Б. Грінченка з'являється ще один респондент – дружина останнього.

Не маючи ні психологічних, ні фізичних сил листуватися з другом, цю місію на себе прийняла вірний друг, товариш і життєвий супутник – дружина Б. Грінченка Марія. Здавалося б, про яке листування може йтися, коли твій чоловік прикутий до ліжка, а ти робиш все можливе для його лікування і порятунку. Однак тактовність М. Грінченка, повага до такого вірного друга, як В. Доманицький, спонукали її продовжити цей епістолярний діалог. Була ще одна причина, через яку дружина Б. Грінченка зголосилася підтримувати листування з В. Доманицьким. Йдеться про однакові хвороби В. Доманицького та Б. Грінченка, які страждали на легеневі захворювання. У цьому сенсі М. Грінченко сподівалася не лише на підтримку з боку друга родини, а й на практичні поради людини, яка вела боротьбу з недугою вже довгий час (В. Доманицький страждав на сухоти з 1901 р.). І В. Доманицький справді своїми порадами та значним досвідом у боротьбі з хворобою намагався всіляко допомогти бідолашній дружині хворого товариша.

⁴ І. Гирич, *Вячеслав Липинський у світлі його листування з дореволюційних часів*, Вячеслав Липинський. Листування, т. 1. (А–Ж), К.; Філадельфія (Смолоскип), 2003, с. 83–118.

⁵ Л. Кузьменко, *Листування Василя Доманицького з подружжям Борисом та Марією Грінченками як історичне джерело*, Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів, т. 20 (К., 2010) 250–277.

⁶ *Лист Б. Грінченка до В. Доманицького від 15 березня 1909 р.*, Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка (далі – ВР ІЛШ.), ф. 47, № 117.

Л. Кузьменко, *Родинні взаємини подружжя Грінченків...*

Вболіваючи про долю друга, В. Доманицький неодноразово запрошував Б. Грінченка з родиною до Закопаного, сподіваючись, що кращий клімат цього курортного містечка поліпшить його здоров'я. Так, у листі від 6 лютого 1909 р. у зв'язку із загостренням хвороби Б. Грінченка В. Доманицький, переконував його завітати до себе на два місяці⁷.

Б. Грінченко у листі від 7 лютого 1909 р. висловлював В. Доманицькому щиро вдячність за запрошення, однак змушений був відмовитися через сімейні обставини та фінансові негаразди, хоча й дав обіцянку на майбутнє подумати над цією пропозицією⁸. Останній у свою чергу висловлював жаль з приводу відмови приятеля⁹.

Однак В. Доманицький не полишав надії побачити Б. Грінченка в Закопаному. В листі від 15 лютого 1909 р. він знову наполягав на його приїзді, наголошуючи на цілющих властивостях цієї місцини¹⁰. 20 березня / 2 квітня 1909 р. В. Доманицький у листі Б. Грінченку розхвалював клімат, який, на його думку, зимою був дуже схожий на український, але не такий холодний. Щодо грошей, то В. Доманицький пропонував жити удвох, таким чином, була б можливість значно зекономити на коштах. Він розглядав також можливість недорого найняти для Б. Грінченка поблизу санаторію помешкання разом із прислугою. Розхвалював В. Доманицький і харчування в Закопаному, від якого був у захопленні його гість В. Сімович¹¹.

Але, попри усі вмовляння В. Доманицького, Б. Грінченко вибрав для лікування інше місце – м. Оспадолетто в Італії. У листі від 26 вересня 1909 р. Б. Грінченко описував своє вимушене перебування на чужині. Жили вони з дружиною в готелі через відсутність квартир. Перебування було не з дешевих, оскільки з іноземців брали платню вдвічі дорожчу, ніж з місцевих¹².

В. Доманицький щиро сподівався, що теплий клімат Італії піде на користь здоров'ю Б. Грінченка, про що писав у листі від 17/30 вересня

⁷ Лист В. Доманицького до Б. Грінченка від 6 лютого 1909 р., Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. III, № 36914.

⁸ Лист Б. Грінченка до В. Доманицького від 7 лютого 1909 р., ВР ЛІШ., ф. 47, № 116.

⁹ Лист В. Доманицького до Б. Грінченка від 11/24 лютого 1909 р., ІР НБУВ, ф. III, № 36913.

¹⁰ Поштова картка В. Доманицького до Б. Грінченка від 15 лютого 1909 р., ІР НБУВ, ф. III, № 36912.

¹¹ Лист В. Доманицького до Б. Грінченка від 20 березня/2 квітня 1909 р., ІР НБУВ, ф. III, № 36909.

¹² Лист Б. Грінченка до В. Доманицького від 26 вересня 1909 р., ВР ЛІШ., ф. 47, № 119.

1909 р. У той же час з власного досвіду відзначав, наскільки шкідливою для легень є місцевість з теплим кліматом (крім Ялти, де В. Доманицький розпочинав лікування). Він зауважував, що його перебування на півдні (в Корфу і Рагузі) погіршили його здоров'я. І лише п'ять тижнів, проведених В. Доманицьким у Закопаному, дозволили йому, за його словами, вилікувати “найстрашніші речі”. За минулу зиму він не хворів ні дня. Однак весна та літо в Закопаному, за свідченням В. Доманицького, були найгіршими порами року. Саме в цей період хвороба допікала йому найважче. Тому він знову запрошував Б. Грінченка на зимовий період у три з половиною місяці до Закопаного. По приїзді радив не мешкати в санаторії (через дорожнечу), а зняти житло на віллі, при цьому обіцяв добру компанію із земляків (В. Гнатюка, Миколіва, Яворського та ін.)¹³.

І справді, слова В. Доманицького про шкоду теплого клімату невдовзі справилися. Саме по переїзді до Італії в Б. Грінченка розпочалися крововиливи. Так, відразу після поселення в готелі, як видно з його листа до В. Доманицького від 26 листопада 1909 р., у Б. Грінченка піднялася температура до 39°¹⁴. З часом про переїзд в Оспадолетто дуже жалкувала дружина М. Грінченко. В одному зі своїх листів В. Доманицькому від 3 грудня 1909 р. вона визнала правдивість його слів на рахунок шкідливості м'якого клімату на здоров'я чоловіка: “Страшно тяжко нам тут жити! Та вже тепер мусимо тягти до весни”¹⁵.

Із моменту переїзду до цього італійського містечка для М. Грінченко настали нелегкі часи. Незважаючи на короткочасне полегшення, на початку грудня 1909 р. Б. Грінченку стало зле. Тому не дивно, що листування з В. Доманицьким продовжила його дружина. Саме з нього дізнаємося, з якими поневіряннями зіткнулася М. Грінченко, і з якою мужністю і завзятістю вона боролася за життя та здоров'я чоловіка у чужій і малознайомій країні. Так, зокрема у листі від 3 грудня 1909 р. вона з жалем повідомляла В. Доманицькому про перший крововилив з легень чоловіка, який стався вночі 21 листопада. Всього ж їх, як зазначала М. Грінченко, було сім за останні чотири чи п'ять днів, через які Б. Грінченко втратив дуже багато крові (близько 15–20 стаканів) і був

¹³ Поштова картка В. Доманицького до Б. Грінченка від 17/30 вересня 1909 р., ІР НБУВ, ф. III, № 36904.

¹⁴ Лист Б. Грінченка до В. Доманицького від 26 вересня 1909 р., ВР ІІІШ, ф. 47, № 119.

¹⁵ Лист М. Грінченко до В. Доманицького від 3 грудня 1909 р., ВР ІІІШ, ф. 47, № 122.

Л. Кузьменко, *Родинні взаємини подружжя Грінченків...*

дуже знесилений. До цього додавалася температура, яка іноді сягала вище 38⁰. Причиною цього, на думку лікарів, була велика каверна в правій легені. Виникла вона через катаральне запалення, що було в Б. Грінченка в декількох місцях, на які він мало зважав і не дотримувався режиму лікування¹⁶.

Проте, прогнози лікарів щодо майбутнього Б. Грінченка були досить оптимістичними. Як писала в цьому ж листі М. Грінченко, чоловік мав досить здорове серце, не хворів склерозом і взагалі мав досить здоровий організм. Температура на певний час спала і не піднімалася вище 37,7⁰. Однак занепокоєння М. Грінченко викликав біль з правого боку попереду у нижній половині грудей і попри заспокоєння лікарів, що цей біль викликаний надмірним кашлем, вона ніяк не могла заспокоїтися. Тому й запитувала В. Доманицького, чи доводилося йому бачити хворих, які видужували б після значної втрати крові, маючи каверну і дуже схуднувши. Крім того, вона висловлювала зацікавленість, яке харчування дають таким хворим у Закопаному¹⁷.

Щодо харчування та ліків, то як зазначала М. Грінченко, чоловік вживав “Плазмон” – молочний білок, про який схвально відгукувалися лікарі. Її непокоїло те, що Б. Грінченко дуже мало споживав їжі, тому лікарі радили йому вживати від хвороби м’ясний сік. Але, як бідкалася бідолашна дружина, чоловік і печене м’ясо неохоче їв, не говорячи вже про м’ясний сік. Тому, М. Грінченко просила В. Доманицького поради щодо ліків, а зокрема щодо відхаркуючих засобів¹⁸.

Через певний час біль під ребрами змістився вище та піднялася температура, що викликала велике занепокоєння у М. Грінченко. Лікарі її заспокоювали тим, що це кров “всасується”, однак коли через деякий час температура тривалий час не спадала, і вони занепокоїлися. Ситуація почала погіршуватися набряком внизу легень і “уплотнением”, проте лікарі висловлювали надію на покращення ситуації в разі належного харчування і дотримання режиму. Натомість з цим виникли певні труднощі, оскільки Б. Грінченко при найменшому відчутті приливу сил, намагався стати до роботи. У зв’язку з цим М. Грінченко прохала В. Доманицького вплинути на чоловіка щодо належного ліку-

¹⁶ Лист М. Грінченко до В. Доманицького від 3 грудня 1909 р.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ *Ibid.*

вання і дотримання режиму. У той же час вона просила не посилатися на неї щодо надання інформації про хворобу Б. Грінченка, натомість як джерело просила називати С. Єфремова¹⁹.

У відповідь В. Доманицький 7/20 грудня 1909 р. заспокоював М. Грінченка, зазначаючи, що інколи крововиливи з легень відіграють позитивну роль для хворого, очищаючи таким чином заражене місце від гною і тоді людина починає видужувати. Таких випадків В. Доманицький з власного досвіду знав досить багато. Але передумовою для покращення стану здоров'я після таких крововиливів мало бути нормальне харчування та абсолютний спокій²⁰.

Щодо ліків, то тут В. Доманицький відзначав, що “Плазмон”, який приймав Б. Грінченко, в Закопаному лікарі йому не рекомендують, натомість дуже схвально відгукуються про “Вісвіт” та радять сік із сирого м'яса. В. Доманицький відзначав, що попри огидний вигляд, запах та смак лише цей засіб принесе бажане полегшення Б. Грінченкові. Він рекомендував вживати м'ясний сік з борщем або огірковим соком. Також В. Доманицький подавав список ліків, які приймав у Закопаному від кашлю та флегми²¹.

У листі ж до Б. Грінченка від 7/20 грудня 1909 р. В. Доманицький висловлював надію, що ці крововиливи принесуть довгождане полегшення для нього. Допомогти цьому повинні, за задумом В. Доманицького, абсолютний спокій, чисте повітря та добре харчування. Б. Грінченко, попри відрази до їжі, мав їсти через силу: “Вважайте кожен шматочок м'яса за цілющий бальзам і їжте його як лікарство. Адже яке не гидке часом дають нам лікарство, а проте ми його п'ємо! Те саме треба робити й з мясом, чи взагалі їжею. Треба завжди пам'ятати, що легкі гояться тільки з їжі”. Саме в м'ясі та в овочах і фруктах містяться необхідні вітаміни для лікування захворювання легень²².

На середину грудня ситуація зі здоров'ям Б. Грінченка не покращилася. М. Грінченко писала В. Доманицькому 19 грудня 1909 р., що вже другий тиждень поспіль Б. Грінченка замучував сухий плеврит, який мазали йодом, втирали йодистий препарат та інше. До цього додалися висока температура і великі болі, які час від часу затихали.

¹⁹ Лист М. Грінченко до В. Доманицького від 3 грудня 1909 р.

²⁰ Лист В. Доманицького до М. Грінченко від 7/20 грудня 1909 р., ІР НБУВ, ф. III, № 42492.

²¹ *Ibid.*

²² Лист В. Доманицького до Б. Грінченка від 7/20 грудня 1909 р., ІР НБУВ, ф. III, № 36903.

Л. Кузьменко, *Родинні взаємини подружжя Грінченків...*

Щоб зменшити їх, йому давали морфій. Лише за одну ніч Б. Грінченко витримував значну кількість процедур: йому клали гірчичники, втирали йод, чотири рази кололи морфій, але все, на жаль, було безрезультатним. Біль настільки діймав Б. Грінченка, що йому важко було ворухнутися. Від нього він скреготав зубами, стогнав та плакав. Тому М. Грінченко прохала В. Доманицького поділитися інформацією з власного досвіду про лікування плевриту²³.

На початок 1910 р. стан здоров'я Б. Грінченка не покращився, але й не погіршився. Про це повідомляла його дружина в листі від 5 січня 1910 р.²⁴ Однак на початку лютого знову почалося погіршення: до кашлю додалися проблеми з серцем, яких до цього не було. Через це, як вважали лікарі, Б. Грінченко не міг сидіти і тому вони на той момент робили все можливе для зміцнення, у першу чергу, серця. Проблема погіршувалася відсутністю апетиту. Тому М. Грінченко благала В. Доманицького надіслати рецепт пігулок для покращення апетиту²⁵.

Очевидно вона їх невдовзі отримала, за що дякувала В. Доманицькому в листі від 10 лютого 1910 р.²⁶ Цього ж дня В. Доманицький повідомляв подружжю Грінченків про ще одні, винайдені недавно, пігулки для покращення апетиту, які йому дуже допомогли. Користь від них була також у тому, що інфекція далі не поширювалася. В. Доманицький обіцяв привезти їхній рецепт під час свого переїзду до Аркашону²⁷. У відповідь Б. та М. Грінченки прохали листом від 15 лютого 1910 р. терміново надіслати рецепт нових пігулок²⁸. Він виконав їх прохання 21 лютого 1910 р., додаючи інформацію про денну норму споживання цих ліків²⁹. Листом до подружжя Грінченків від 28 лютого 1910 р. В. Доманицький уточнював дані про прийом пігулок та висловлював співчуття у зв'язку з підвищенням температури у Б. Грінченка³⁰.

²³ Лист М. Грінченко до В. Доманицького від 19 грудня 1909 р., ВР ІЛШ, ф. 47, № 123.

²⁴ Листівка подружжя М. та Б. Грінченків до В. Доманицького від 5 січня 1910 р., ВР ІЛШ, ф. 47, № 124.

²⁵ Лист М. Грінченко до В. Доманицького від 4 лютого 1910 р., ВР ІЛШ, ф. 47, № 125.

²⁶ Листівка М. Грінченко до В. Доманицького від 10 лютого 1910 р., ВР ІЛШ, ф. 47, № 126.

²⁷ Листівка В. Доманицького до подружжя М. та Б. Грінченків від 10 лютого 1910 р., ІР НБУВ, ф. III, № 36899.

²⁸ Листівка подружжя Б. та М. Грінченків до В. Доманицького від 15 лютого 1910 р., ВР ІЛШ, ф. 47, № 127.

²⁹ Листівка В. Доманицького до подружжя Б. та М. Грінченків від 21 лютого 1910 р., ІР НБУВ, ф. III, № 36902.

³⁰ Листівка В. Доманицького до подружжя М. та Б. Грінченків від 28 лютого 1910 р., ІР НБУВ, ф. III, № 36900.

Проте всі зусилля В. Доманицького допомогти М. Грінченко вилікувати свого чоловіка в кінцевому рахунку не принесли бажаних результатів. Невдовзі 6 травня Б. Грінченко помер. Незабаром у вічність відійшов і сам В. Доманицький.

Цей епістолярій засвідчує, наскільки сильною і незламною особою була М. Грінченко. Здавалося б, черга сімейних втрат доньки, внука та свекрухи вже повинні були б зламати будь-яку волю до життя. Єдиною відрадою для неї став чоловік, який на відміну від дружини, був фізично придушений пережитим, результатом чого стало погіршення його здоров'я. Окрім того, з листування родини Грінченків із Василем Доманицьким дізнаємося, наскільки теплими були їхні стосунки, проникнуті співчуттям і співпереживаннями у звичайному побутовому житті.